

Két forrás a Munk-Munkácsi család történetéhez

Bányai Viktória

2019. február 14-én nyílt meg az *Apákról az utódokra szállott elhivatottság* címmel a Munk-Munkácsi család történetét a 18. századtól napjainkig áttekintő kiállítás a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltárban. Az előzményekről, a család tagjainak a múzeumhoz való kötődéséről, a gyűjtemény különböző részeinek a múzeumba kerüléséről Toronyi Zsuzsanna írása számolt be az évkönyv 2018. évi kötetében.¹ Ahogy a Munk-Munkácsi családban a családtörténet elhivatott dokumentálása és gondozása apákról utódokra szállt, úgy folytatta a múzeum is az épp nyolcvan éve, 1939-ben megkezdett munkáját. Először a *Magyar Zsidó Családok Genealógiája* tervezett sorozatában kívánták megjelentetni ezt a művet, de végül a múzeum önálló kötetként adta ki a Munk és Felsenburg család genealógiáját. Most pedig a közeljövőben a múzeumban megnyíló történeti kiállítás részeként mutatjuk be ugyanennek a családnak könyvein, fényképein, levelein és más emlékein keresztül a magyarországi zsidó családok jellegzetes

¹Toronyi Zsuzsanna: *Apákról az utódokra szállott elhivatottság*.

In: *A Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár évkönyve*. Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár, Budapest, 2018, 5–12. o.

történetét, amelyben sokan a saját családjuk történetére ismerhetnek.²

Jelen tanulmány – ahogy a cím már fel is fedte – két forrást ad közre a Munk-Munkácsi-gyűjtemény anyagából, a források család-, társadalom- és művelődéstörténeti kontextusának feljajzolásával. A választás a gazdag anyagból némileg önkényesen, de talán indokolható szempontok szerint történt.

MUNKÁCSI BERNÁT BESZÉDE FIA, ERNŐ BAR MICVÓJÁN
(1909. NOVEMBER 12.)³

„Erősítsen meg téged nemes föltevéseidben a megdicsőült jámbor ősökre való gondolat! Jelenjék meg előtted e mai ünnepi alkalommal áldott emlékezete a te Munk Adolf, Meir Avraham atyai nagyatyádnak, az én drága édesatyámnak, זכר צדיק לברכו! Ki klasszikus héber nyelven írt emlékirataiban végrendeletszerűen hagyta meg ivadékainak az intelmet, hogy:⁴

בל ידרכו רגל גאווה ובל יעדו גאון וגובה כי היו ענויים ושפלי רוח ונאמנו את אל
אלהי ישראל רוחם כאשר היו אבותם ואבות אבותם עד דור הראשון...
»Ne járjanak a gőg útján, és ne díszeljenek fennhéjazással és nagyratöréssel, hanem legyenek szerények és alázatos lelkűek. És lelkük hűségesen ragaszkodó Izrael magasztos Istenéhez, amint atyáink és atyáink ősei voltak a legelső nemzedékig a hajdankorban.«

² A kiállítás anyaga elérhető a honlapon: <http://collections.milev.hu/exhibits/show/munk>.

³ A hangfelvétel itt hallgatható meg: <http://collections.milev.hu/exhibits/show/munk/csaladt—rt—net>.

⁴ Idézet Meir Ávrahám Munk: *Életem történetei* bevezetőjéből. A magyar nyelvű kiadásban (Múlt és Jövő Kiadó, Budapest–Jeruzsálem, 2002) 10. o.

S ki élte alkonyán azt írhatta magáról,⁵ hogy:

לא עמדתי כל יומי לפני השופט

»nem állottam soha életemben bíró előtt«;

ולא נדדו מעולם שנותי מעיני מדאגה כי עשיתי דבר שלא כדין ולפני אנשים יבוא
דברי ...

»s nem távozott soha az álm szemeimből azon való aggodalom miatt, hogy törvénytelen dolgot cselekedtem, és az emberek tettemet elítélik«.

És vonuljon el emléke ebben az órában a többi megdicsőült őseimnek sora is, kik – בשם טוב – jó hírnevük fennmaradásával tértek az örök élet honába! Közöttük a te dédatyád, Munk Bernát, rabbi Dov ben David Elchonon, kinek utónevét én viselem. S ki rendkívüli életküzdeldmei közepette mintaképe volt a becsületességnek és szigorúan vallásos életnek. A te ükatyád, Felsenburg Mózes, rabbi Mose ben Menachem Dov, זכר צדיק לברכו, Nyitra hitközségének híres jegyzője és titkára. Ki már a múlt század elején széles körű műveltséggel egyesítette a mélyreható vallási tudást, s kinek Mose nevét te viseled.

Ötödik ősőd Lerner József, rabbi Jozsef ben Jichak, זכר צדיק לברכו, Lichtenstadt, Saaz és Elbogen csehországi városok kerületi fő-rabbija, kit sírjának felirata – מאור הגולה – a diaszpóra világosságának nevez. S ki Marpé le-nefes (Gyógyítószer a léleknek) s Óneg nefes (A lélek gyönyörűsége) címen 1791-ben és 1795-ben megjelent műveivel tette nevét [ismertté az] irodalomban. Hatodik ősőd Benjámín Wolf Reicheles, volt nikolsburgi és schaffii rabbi, kinek Divré ha-taanugim (A gyönyörűség szavai) című műve maradt reánk.

⁵Idézet Meir Ávrahám Munk: *Életem története* utolsó bekezdéséből, 284. o.

Kilencedik ősöd Stadthageni József rabbi, ki Stadthagen hannoveri fővárosnak volt főrabbija, és kinek Divré zikaron (Az emlékezet szavai), 1705-ben megjelent, igen magasztalt kétkötetes műve és egy rendkívül tanulságos hitvitairata van kezeink között. Tizenegyedik ősöd Askenáz József Halévi, ki 1595 táján Metz, híres lotaringiai város zsidó hitközségének volt első rabbija és szervezője, és kinek élettörténetével, mely a sziklaszilárd jellem és a vallásos meggyőződéshez való törhetetlen hűség megható példáit szolgáltatja, több értekezés foglalkozik.⁶ Végül tizenkettedik ősöd rabbi Izsák halévi, az előbbi rabbinak jámbor atyja és tanítómestere, ki 1550 táján Wormsban élt.

זכותם לעד תעמד לנו ותגן בעדנו

Az ő érdemük legyen örökké a mi szószólónk, és védjen meg bennünket! Ők legyenek a te mintaképeid!”

Az első forrás igazi különlegesség: egy archív hangfelvétel leírata. A felvételen Munkácsi Bernáttól (1860–1937) halljuk kisebbik fia, Munkácsi Ernő (1896–1950) bar micvóján mondott beszédét. Az óvatos fogalmazás oka, hogy nem tudjuk, a felvétel mikor, milyen körülmények között készült. A kor technikai lehetőségeit figyelembe véve inkább azt feltételezzük, hogy nem magán az ünnepségen, 1909-ben rögzítették, hanem valamikor később olvashatta fel Munkácsi Bernát, talán egy másik, 1929-es beszédével egyszerre, kifejezetten a megörökítés,

⁶Lásd David Kaufmann: R. Joseph Levi Aschkenaz premier rabbin de Metz après le rétablissement de la communauté. *Revue des Études Juives*, XXII (1891), 93–103. o.

megőrzés szándékával.⁷ A múzeum gyűjteményébe került bakelit kislemezt már Izraelben préselték, jóval Bernát halála után. A papírborítón Munkácsi Noémi (1903–1966) kézírásával a következő olvasható:

„Ezt csak Kol Nidré megelőző órákban szabad évente egyszer lejátszani.

Áldott emlékü édesapám Munkácsi Bernát mondja ezen a lemezen

1. Ernő bátyám ל"י bár mitzvajakor mondott beszédét

2. Simonyi Zsigmond veszprémi szülőházán elhelyezett emléktábla – az akadémia nevében mondott beszéde (1929-ben)”

A Kol nidréhez (jom kippur ünnepéhez) kötött meghallgatás előírása egy Munkácsi Bernát életében kialakult családi hagyományt visz tovább. A genealógiai kötet előszavában két évvel édesapjuk halála után Noémi erős nosztalgiával írta le azokat a jom kippuri családi együttléteket, amikor a családi emlékkönyveket lapozgatva, édesapjukat hallgatták, aki „a zsidó történeti öntudatról” beszélt, miközben „közel négy évszázad messzeségébe, régi temetők besüppedt sírhantjaihoz vezet el” a képzeletbeli út.⁸ Az egykor élőlőszóban elhangzó családtörténeti fejtege-

⁷ Az esemény tudatos dokumentálásának szándékát mutatja Munkácsi Bernát saját maga által rendezett irathagyatékában egy „Ernő barmicvája. Beszéddek. Meghívók. Ajándékok jegyzéke. Egyletek” feliratozású boríték is (HJA XIX-69-2-4-284), amely az eseménnyel kapcsolatos iratokat őrzi.

⁸ Winklerné Munkácsi Noémi: Előszó. In: Munkácsi Bernát/Munkácsi Ernő (átdolg.): *A nyitrai, nagyváradai és budapesti Munk-család, valamint a nyitrai, nagytapolcsányi, balassagyarmati, nagykanizsai, szentesi és budapesti Felsenburg-család genealógiája. Ősök és ivadékok.* Országos Magyar Zsidó Múzeum, Budapest, 1939, IV. o.

tések helyébe szánta Bernát ezt a hangfelvételt, amely tizenkét generációra tekint vissza.

A beszéd hűen tükrözi a gyűjtés-megőrzés, a genealógiai szemlélet erejét, ugyanakkor fontos kérdéseket vet fel a válogatás és az önreprezentáció terén. Munkácsi Bernát a fiát tizenkettővel megelőző generációban élő, matematikailag 2^{12} számú felmenőből választott ki egyet, és nevezte ki a család reprezentatív ősének. Választása egy 16. századi wormszi talmudtudósra esett, aki a szellemi élethez és a zsidó hagyományhoz való kettős kötődést jelenítette meg számára. A választás eshetett volna a szintén a 16. századig visszavezetett bécsi orvos felmenőkre is,⁹ azonban – úgy tűnik – a rabbi ősök felmutatását, főképp a nyomtatásban is megjelent héber munkákat is hátrahagyó személyekét, hangsúlyosabb örökségnek tartotta mind fia bar micvóján, mind a családi genealógia szerkesztésénél.

A héber nyelvű munkák sora – ahogy a beszéd büszkén veszi számba – rabbinikus művekkel indult a családban. 1705-ben Amszterdamban jelent meg Jozsef Stadthagen (cca. 1640–1715) *Divré zikaron* (Az emlékezet szavai) című – erkölcsi reflexiókkal átszőtt – munkája a kóser vágás és húsvizsgálat szabályairól, amely a nagyapját, Jozsef Askenáz rabbit egy csúnyán elmérgesedő viszályba sodorta.¹⁰ A stadthageni rabbihoz ha-

⁹Mose Maor Katan (Lucerna) orvos 1605-ben halt meg Bécsben. A család történetéhez lásd Bernhard Wachstein: *Die Inschriften des alten Judenfriedhofes in Wien*. I. Wien, 1912; Alfred Landau–Bernhard Wachstein (Hrsg.): *Jüdische Privatbriefe aus dem Jahre 1619: nach den Originalen des K. u. K. Haus-, Hof- und Staatsarchivs im Auftrage der Historischen Kommission der Israelitischen Kultusgemeinde in Wien*. Israelitische Kultusgemeinde, Wien, 1911.

¹⁰További, kéziratban maradt munkái is ismertek. Lásd Carsten Wilke: Stadthagen, Joseph. In: *Neue Deutsche Biographie*. 25 (2013), 14–15. o. [Online-Version]; <https://www.deutsche-biographie.de/sfz125144.html>.

sonlóan nyelvhasználatában és műfajában is rabbinikus hagyományokat követtek Jozsef Lerner (1761–1836) rabbi nyomtatásban megjelent művei. A Prágában 1795-ben kinyomtatott, héber nyelvű kötetben apósa, Benjámín Wolf Reicheles morvaországi rabbi Tóra-magyarázatait (Mózes I. és II. könyvéhez) adta közre, saját kiegészítéseivel. Apósa szavait *Divré ha-taanugim* (A gyönyörűség szavai), saját részét *Óneg nefes* (A lélek gyönyörűsége) címmel foglalta a műbe.¹¹

A sor Munkácsi Bernát édesapjának, Meir Avraham Munknak/Munk Adolfnak (1830–1907) az emlékiratával folytatódik, amelyet az apa 1899-ben a zsidó felvilágosodás (*haszkala*) kései alkotásaként klasszikus héber nyelven, sok bibliai fordulattal írt meg. Az archív felvétel különleges értéket jelent a benne elhangzó két hosszabb héber idézet miatt is. Az eredeti mű ugyanis azóta elveszett, a szöveg csak Arday Simon és Fábíán Miksa 1942-ben Nagykanizsán készített magyar fordításában, gépelt, sokszorosított változatban maradt ránk.¹² Az 1942-es fordítás törekedett a héber eredeti stílusát visszaadni azzal, hogy számos ponton a bibliai héber fordulatot (fonetikus átírásban vagy a bibliai szöveg hely megjelölésével) beszúrta a szövegbe, az elveszett eredetit azonban ez sajnos nem pótolhatja.¹³

Avraham Munknak nem az önéletrajz volt az egyetlen héber nyelvű írása, a Biblia nyelvéhez visszakanyarodó héber nyelvet

¹¹ Személyéről és másik nyomtatásban is megjelent művéről lásd Ujvári Péter (szerk.): *Zsidó lexikon*. Budapest, 1929, 531–532. o.

¹² Az 1942-es fordítás egy példányát őrzi a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár (szerepel a kiállításban), illetve az Országos Széchényi Könyvtárban, az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem könyvtárában és az Izraeli Nemzeti Könyvtárban is található példánya.

¹³ A Múlt és Jövő Kiadó gondozásában 2002-ben elkészült kiadás a szöveg könnyebb olvashatósága érdekében elhagyta a héber beszúrásokat.

Meir Avraham Munk és felesége

az írásbeliség több formájában is használta: héberül levelezett a hozzá hasonlóan művelt családtagokkal, barátokkal, tanítótársakkal. Költeményeket, elbeszéléseket, kortárs eseményekkel kapcsolatos elmélkedéseket, sőt még egy terjedelmes regényt is írt héberül.¹⁴ A gazdag irodalmi hagyatékból, amely fontos adalékkul szolgálhatna a zsidó felvilágosodás monarchiabeli történetéhez, tudomásunk szerint semmi sem jelent meg héberül, és a kéziratok sorsáról sincs informáciánk, ezek sajnos nem kerültek a múzeum gyűjteményébe.

A héber nyelv szekuláris irodalmi használata a 19. század középső harmadában elterjedt jelenség volt a Habsburg Birodalomban: irodalmi periodikák, verseskötetek, gyerekeknek szánt munkák is napvilágot láttak héberül.¹⁵ A század legvégére azonban jelentősen megváltozott a nyelvhasználat jellege és a héberhez való ragaszkodás tartalma is: a héber szekuláris használata mindinkább a zsidó etnikai identitással kapcsolódott össze.

Ennek az – ősökben is hangsúlyozott – szellemi irányultságnak, a héberhez való erős ragaszkodásnak a megjelenését figyelhetjük meg a Munkácsi Bernát által 1906-ban közzétett vallás-oktatási tantervben. Épp ez volt a Pesti Izraelita Hitközség tanfelügyelőjeként kidolgozott vallásoktatási koncepciójának egyik

¹⁴Munkácsi Bernát: Egy irodalmi hagyatékról. In: Meir Ávrahám Munk: *Életem történetei*, 317–325. o. Első közlése: *Múlt és Jövő*, XXV. évf. (1935) szeptember–október 300–301. o.; november 397–398. o.; december 430. o.

¹⁵Lásd Bányai Viktória: Magyarországi héber irodalom a haszkala jegyében. In: Török Petra (szerk.): *A határ és a határolt. Töprengések a magyar-zsidó irodalom létformáiról*. Yahalom, Budapest, 1997, 167–176. o.

sarokköve, egyben annak legtöbbet vitatott eleme is.¹⁶ A tanterv általa szövegezett indoklásából idézem:

„...[A Biblia], amennyire csak a teljes tancél megvalósítása lehetőségessé teszi, az eredeti szent szöveg alapján, ennek fordításával, héber nyelven tanítandó. A Szentírás a maga ősi szövegében a mi »bizonyosságunk« könyve, aczélfegyverünk, melyet az egész világ ellen harczba vittünk: ezt az okiratot másolattal, ezt a fegyvert utánzáttal nem helyettesíthetjük.

»Czionból indult ki a Tóra, s az Örökkévaló szava Jeruzsálemből«: el kell őket vezetnünk az eredeti forráshoz, hogy onnan merítve áthassa őket is az az életető erő, mely őseinket fenntartotta történetünk ezer viszontagsága között.»¹⁷

Első pillantásra zavarba ejtő, hogy a névmagyarosítással és választott tudományterületével is magyar identitását kinyilvánító Munkácsi Bernát a héber Biblia magyar fordítását csak erőtlen, sőt önmagában hasznavehetetlen másolatnak érzi, és életető erőt adó forrásnak csak az eredeti hébert látja. Meglepő, hiszen a tudós az életét arra tette fel, hogy fáradságot és lehetetlent nem ismerve felkutassa a magyar nyelv eredetét és nyelvrokonait. Azt hangsúlyozta, hogy nem elég a Tízparancsolatot ismerni, azt is kell tudni, hogyan hangzik az őseik nyelvén. A nyelvet Munkácsi az egyén identitásának központi elemeként kezelte, és elengedhetetlennek tartotta a héber tanulmányokat a fiatalok zsidó öntudatának kialakításában. Újra őt idézve:

¹⁶Munkácsi Bernát negyvenévnvi tanfelügyelői működéséről lásd Bánynai Viktória: Munkácsi Bernát (1860–1937) tanfelügyelői tevékenysége. *Nyelvtudományi Közlemények*, 107. köt. (2010–2011), 284–292. o.

¹⁷Munkácsi Bernát (szerk.): *A magyarországi izraeliták vallásoktatásának egyetemes tanterve*. Budapest, 1906, 12–13. o.

„Történeti tapasztalat, hogy a zsidóság életereje ott gyarapszik, ahol a héber tudás gyarapszik, ellenben ahol a héber tudás kivész, ott csakhamar utána vész a zsidóság is.”¹⁸

Michael K. Silber a Meir Avraham Munk emlékiratához írt utószavában Illyés Gyulát idézi, aki Munkácsi Bernát közép-ázsiai kutatómunkájában a zsidóság magyarsággal való azonosulásának legnagyobb bizonyítékát látta.¹⁹ Míg azonban Illyés úgy vélte, hogy az asszimiláció elkerülhetetlen folyamat, és a magyarsággal való azonosulásnak a zsidó identitás feladásával kell járnia („két közösségbe senki sem tartozhat, legkevésbé egy nép”²⁰), addig Munkácsiban láthatóan konfliktus nélkül megfér az erős magyar és a valláson túlmutató, erős zsidó identitás.

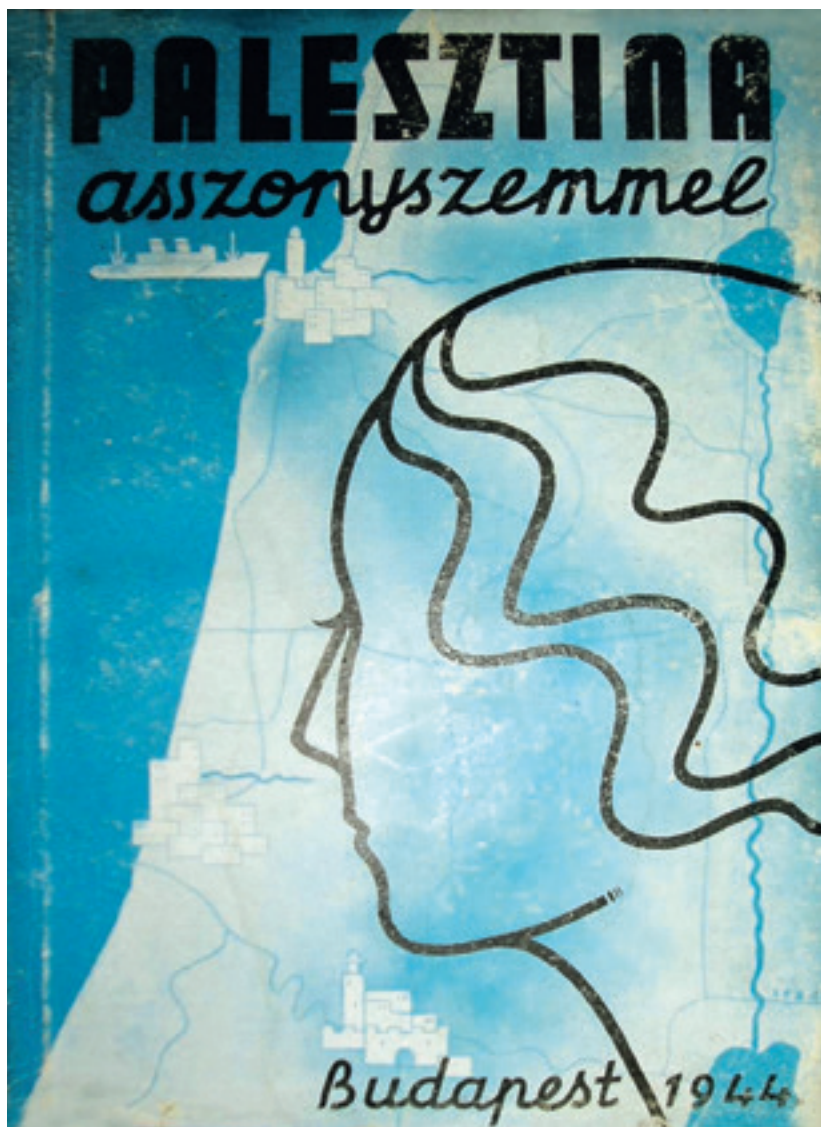
A héber nyelvhez való ragaszkodás a következő generációban is jelen volt. Munkácsi Noémi lefordította Rachel Bluwstein (1890–1931) ereci zsidó költő²¹ verseit, és saját költeményei mellett az 1942-ben megjelent, *Beszélgetések Istennel* című kötetében publikálta. Választásában egyszerre jelenik meg a kortárs ereci zsidóság szellemi élete iránti érdeklődése, valamint diplomás vallástanárnőként és rabbifeleségként képviselt elkötelezettsége a nők közösségi jelenlétének, tevékenységének támogatására. Egyik szerzője volt az unokatestvére, Munk Gizella (1894–1982),

¹⁸ Munkácsi Noémi: *Egy nagy magyar nyelvész. Munkácsi Bernát élete*. IMIT, Budapest, 1943, 165. o.

¹⁹ Michael K. Silber: Utószó. In: Meir Avrahám Munk: *Életem történetei*, 347. o.

²⁰ Illyés Gyula: Zsidó sebek és bűnök. Pap Károly könyve (Nyugat, 1935). In: Komlós Aladár: *Magyar-zsidó szellemtörténet a reformkortól a holocaustig*. II. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 1997, 381. o.

²¹ Rachel Bluwsteinről és munkásságáról lásd Ezra Spicehandler: Rahel. In: *Encyclopedia Judaica*. 2nd ed. Thomson Gale, 2007, 17. köt. 68. o.

A Kahan Niszonné által szerkesztett, Palesztina asszonyiszemmel című kötet borítója

asszonynevén Kahan Niszonné által szerkesztett, 1944-ben megjelent, *Palesztina asszonyszemmel* című kötetnek is.²² A kötet – amely a kétkedőknek kívánt választ adni – a WIZO (*Womens International Zionist Organization*) kiadásában jelent meg, melynek Kahanné a magyarországi elnöke volt húsz éven át.

Gizella férje, dr. Kahan Niszon ügyvéd (1883–1949) 1903-ban a cionista egyetemistákat tömörítő *Makkabea* szervezet, 1913-ban a *Kadimah* zsidó cserkészcsapat egyik alapítója volt. A Magyar Cionista Szövetség propagandaosztályát vezette, majd a két világháború között is a magyarországi cionista mozgalom egyik meghatározó alakja volt.²³ Gizella és Niszon házasságkötése alkalmából 1914 nyarán cionista barátai, ismerőseik felajánlásokat tettek a Zsidó Nemzeti Alap számára, a korszakban Magyarországon is szokásos módon.²⁴ A felajánlások listája esetükben olyan hosszúra nyúlt, hogy a *Zsidó Szemle* „Keren Kajemet le-Jiszrael” rovata három egymás utáni számban tette közzé.²⁵ Gizella testvérének, Miklósnak az apósa pedig Lindenbaum P. Lipót volt, a *Mizrahi* vallásos cionista mozgalom magyarországi vezetője, a Magyar Cionista Szövetség vezetőségi tagja. Elgondolkodtató, hogy vajon mekkora volt a tényleges távolság a család két ágának zsidó identitása között: tényleg olyan nagy-e, mint amekkorát intézményi

²² W. Munkácsi Noémi: Ráchel, a szentföldi költő. In: Kahan Niszonné (szerk.): *Palesztina asszonyszemmel*. Budapest, 1944, 89–97. o.

²³ Emed Alexander: *A magyarországi cionista mozgalom története, 1902–1948*. Oneg Sábbát Klub, Budapest, 2002, 56. o.

²⁴ A felajánlások szokásáról lásd Michael Berkowitz: *Zionist Culture and West European Jewry before the First World War*. The University of North Carolina Press, Chapel Hill–London, 1996, 168–173. o.

²⁵ Tóth Sándor: „A föld megváltása előbbre való a nép megváltásánál.” *A Zsidó Nemzeti Alap magyarországi irodájának tevékenysége a korabeli cionista sajtó tükrében 1938-ig*. PhD-disszertáció. ORZSE, Budapest, 2018, 64. o.

helyzetük – a neológ zsidóságban, illetve a cionista szervezetek vezetésében – elsőre sugall?

A beszédnek még egy, az identitás szimbolikus jelzéseinek témájához szorosan kapcsolódó aspektusára szeretném a figyelmet felhívni, a héber nevek generációk közötti örökítésének kérdésére. Az askenázi hagyományban valamely már elhunyt családtag héber nevét szokás az újszülöttnek adni. Gyakran valamelyik nagyszülőét, ahogy Munkácsi Bernát is – első fiúként – apai nagyapja nevét kapta. Saját fiai, mivel a nagyapák még éltek a születésükkor, egy anyai dédapa (Sámuel) és egy apai ükapa (Mose) héber neveit kapták. A déd- és ükapák életében még nem vált külön a zsinagógai és a polgári név viselése, bár a közösségi használatú, jiddises becéző alakokat és az adóösszeírók által használt, latin írásmódú neveket vagy az „azonos” nevek héber és német változatait (például Dov/Beer, Cvi/Hirsch, Zeev/Wolf, Arie/Löw) még így is gyakran nehéz összekapcsolnia a kutatónak.

A kettős névhasználat modern formájára a családban az első adatot 1851-ből örökíti meg Meir Avraham Munk emlékirata. Nagyszombati tanítóévei alatt látogatta meg őt apja, aki miután fültnúja volt, hogy környezetében Munk Adolf úrnak szólítják, azt mondta, hogy

„...a név megváltoztatása az első bűn istenfélő bóchur számára, mert áldott emlékü bölcseink mondották, három dolog érdemében váltottak meg őseink Egyiptomból. És ezek egyike volt, hogy nem változtatták meg nevüket.”²⁶

A polgári nevek használata a tágabb család következő generációi számára már a társadalmi beilleszkedés természetes elemének

²⁶Meir Ávrahám Munk: *Életem történetei*, 190. o.

számított, sőt bizonyos távolodás is felfedezhető a két névcsoport között. Míg az 1860–1880-as években eredetben, hangzásban vagy legalább kezdőbetűben összetartozó párokat alkottak a nevek – például Mór/Mose, Mariska/Mirjam, Júlia/Jilt –, addig a századfordulón és a két világháború között már olyan utónevek is megjelentek a polgári nevek között, amelyek még az azonos kezdőbetűvel sem kapcsolódtak a héber névhez. Ilyen például az Ernő/Mose, Andor/Smuél Zangwil, Klára/Dina, Alfréd/Jehosua. Ebből az időszakból ismerhetünk meg az utónevek kérdésében egy újabb családi határkijelölést a hagyományörzés és a társadalmi beilleszkedés között. 1930 augusztusában, Ernő második lányának születéséről értesülve, Munkácsi Bernát a következőket írta:

„Te, ki a »történeti gondolat« és a »hagyomány« ápolását szorgalmazod, bizonyára rajta leszel, hogy valahára egy unokám boldogult édesanyám ל"ו שרה Sara] nevét viselje. Igen szép név a »Sárika« magyarul is, de utóbbival nem sokat törődöm. Csak a több (pláne 3) név adását tartom igen ízléstelennek, mert az arisztokrata társadalomba való törtetés szimbóluma. Egyszerű zsidó nőnek nincs három utóneve, s nem is tudom, kinek példája áll előttetek.”²⁷

Munkácsi Bernát héber nevekkal kapcsolatos panaszja nem tűnik jogosnak, ugyanis előző két leányunokája is a hagyományokat követő héber nevet kapott. Ernőék első lánya Bernát addigra elhunyt feleségének, Paulának (vagyis a gyermek nagyanyjának) a nevét, míg Noémi lánya Paula édesanyjának, vagyis egyik

²⁷Munkácsi Bernát levelezőlapja Ernőhöz, 1930. augusztus 8. (HJA XIX-69-2-4-123, <http://collections.milev.hu/items/show/35043>.)

dédanyjának a héber nevét örökölte. Bernátnak a három polgári utónévre tett megjegyzése az 1928-ban született Munkácsi Paula Éva Margitra utal vissza. Az atyai intés nyomán az ekkor született leány a Munkácsi Mária Veronika nevet kapta, héber neve pedig – kompromisszumosan – Hanna Sára lett.

MUNK GÁBOR VISSZAEMLÉKEZÉSE A NAGYVÁRADAI GYERMEK-ÉVEKRE (TORONTÓ, 1954. SZEPTEMBER 30.)²⁸ RÖVIDRE SZABOTT ISMERTETŐJE M. G.-NEK:

„1865 November 10-én Nagyváradon születtem szegény lakásán az én szüleimnek. Kvaternek nevezték azt a férfit, aki ölében tartja a 8 napos, újszülött fiúgyermeket, a szertartás és velejáró dolgokban. Ezt az urat Auspitz Majse Harschnak hívták, és mestersége vendéglős volt. Hallomásom után egy házban laktak kedves szüleimmel és jóban voltak egymással. Édes jó anyám, akit néhai Kurländer Izsákné nevelt árvaságában, nevelt gyermekének tekintette, és a folytatólagos utasításokat, ezt a Nénikéntől kérte és kapta mindig; amint azt az én testvéreim születésük idejében is hasonlóan kapták. Ez a gondozás nagyon jól jött, és sokban javunkra lett, amiként azt a jó nagyszülők tanácsainak tekintettük, és szigorúságra szoktatott.

Három éves koromtól szabadon lettem tartva, és egy chédert²⁹ vezető melamed, Reinherz Chajemhez jártam alef-béset³⁰ látni és bemagolni. De az én bold. édesatyám, aki maga is tanító volt, nem igen volt megelégedve az eredménnyel, kísérletezni kívánt

²⁸Jelzete: HJA XIX-69-6-1-027 és 028.

²⁹Zsidó elemi iskola. Tandíjából fenntartott, rendszerint egytanítós, elsősorban vallási ismereteket oktató intézmény. Az ottani tanító elnevezése a *melamed*.

³⁰Héber ábécé.

velem már az akkori időben, és otthoni tanításba kezdtünk, amit mint jó pedagógus majd később írás, olvasás, chümius,³¹ számtan – földrajz – történelem fogalommal gyarapított. Akkoriban ez még rendszer nélkül végeztetett a szülők által, és mindenki úgy nevelte-tanította gyermekét, ahogyan akarta. Óvodába is szerettem volna én járni, de idősebb testvéreim példájaként én is otthon kaptam minden oktatást, ami privát lett tanulva. Majd később a nyilvános iskolákba felvételi vizsgák alapján és tandíjjak térítése mellett. Nehéz izgalmakkal jártak ezek, de mégis beírtak Auspitz Adolf magán tanintézetébe. Jó nevű és jobb zsidó családok ide jártatták gyermekeiket, ide íratott be engemet is édesatyám, és itten végeztem az elemi 4 osztályt mondásos közepes sikerrel. Itten kezdődik az igazi tanulás a siker eléréséhez, mert különben nem vesznek fel a Premontrei Katolikus rend Gimnásiumába, ahol a K. Bernát bátyám is a felső 8 osztályt ottan végezte, és érettségi diplomát szerzett magának.

Én tehát Auspitz után a fentírt gymnásiumba jártam az első osztályban közép eredménnyel, és beírtak a másodikba csak a tandíjjal nem tudtam pontos lenni, bold. atyámnak nem volt ki-mondott biztos keresete, ahogy a piaczi gabonaárak ügynökségéből a szeszgyáraknál a vidékről jött termékeket, például búzát, rozst, tengerit, köles kását, diót, mogyorót stb. luczerna magot stb. hasonlókat közvetített. Az anyagot a hetivásárokon kora reggel a falusi gazdánál lefoglalózta, és 10 óráig átvenni kellett. Ha olcsóbb ár jött, bizon nehéz volt a lebonyolítás, mert szegény ember nem tudott élelmet a 9 családnak ilyen időben megkeresni, és így sok gondot csinált ez szegény szüleimnek.

Ha minden egészségesen lebonyolításra jött, boldogok voltunk az egész család, de ha valami rendellenesen történt, tudta ezt kicsi

³¹Hümes/Humas: Mózes öt könyve.

és nagy gyerek egyaránt, és ekkor mi gyermekek is eleget bánkódtunk rajta. Tehát nem volt számunkra meglepetés, ha vagy pénzhiány okáért egyszer-egyszer puszta kenyeret kaptunk vacsorára hétköznapon, de szombaton-ünnepen mindig volt fajlisztból otthon készült striczli,³² aminek mi gyermekek nagyon örültünk. De aztán ha sikeres volt az üzlete ügynökségben az édesatyámnak, volt libavásárlás is szombatra, és a bőséges péntekvacsorához mindig templomi ismerkedés után, az ajrech³³ sem maradt el.

Ezen módon éltünk szülők és gyermekek, szülők és szomszédok, minden napon délben bold. édesatyám az érdekes eseményeket elbeszélte az asztalnál, és ki-ki, amit hallott, a gyermekek is beszámoltak vele. Mi hét testvér 4 leány és fiú 3. Hermina, Krisztina, Mariska és Juliska; Bernát, Gábor és Mórítz, mi nagyon szerettük és féltettük egymást. Előfordult, hogy én kisírt szemmel jöttem haza, mert verést kaptam egy durva segédőtől, drága boldogult Hermina, mint legidősebb nővérem, ebéd után velem a Kurländer és Ullmann cég³⁴ főnökéhez elpanaszolta sérelmet, a tényállás érdekelte, és az igazságot kérte, hogy állapítsák meg, és így történt!

Ennyit leírnom sikerült jelen alkalommal, majd alkalmilag ismét fogok. Addig is meleg szeretettel csókol hűséges nagyatyád, Munk Gábor.”

Munk Gábor (1865–1955), mint ezt a szöveg zárása világossá teszi, unokája, Munk Péter (1927–2018) kérésére fogott gyermek-

³²Ünnepi fonott kalács. Svábok körében szokásos elnevezés, a jiddis neve: barchesz.

³³Vendég. Szokás szombaton és ünnepeken utazókat, szegény diákokat vagy más szegényeket az ünnepi asztalnál vendégül látni.

³⁴Az 1847-ben alapított Kurländer és Ullmann cég, később részvénytársaság, Nagyvárad egyik legjelentősebb adófizetője volt.

Rövidre szabott ismertetője M. E. nek.

1865 November 10 in Nagyváradon születtem. Északi
 () lakásán az én születéssel. Kiválóan neveltek
 () azt a férfit aki ottthon tartja a 8 napos nyelvtan-
 () tu szeméket, a lektorát és sok más dolgot. Ezt
 az oszt. hisz a Magyar nyelv tanításának hívták, és az-
 -társai, vendéglős volt. Hallomásom után egy fal-
 -ban laktam. Kedves háziasszony és jóban voltam egy
 -mással. - Édes jó anyám, akit, néhai Kőrösi Csizsáki
 -nevelő intézetében, nevelő-gyermekének tekintette és a
 -főfeladatokat elvégeztette, és a kőri munkát is, a kopja
 -mindig, amint azt az én testvéreim tudták, így
 -is tudtam. Kaptam; és a zsidóság nagyon jól jött, és
 -jóban jartam ki, és amiként azt a jó nagy tanító
 -tanításnak tekintették és szigorúlag is oktattak. -
 -Három éves koromtól szabadon laktam, és
 -egy Chidush vezető, Mamed, a kőri Chajimot jartam
 -alef - bét, társai és tanítói. De én én voltam is
 -aján, aki maga is tanító volt, nem igen volt nyelvi
 -ve az időseimmel, kőri tanítói, Kőri, de én én voltam is
 -akkor időseim, és ottthon tanításot kaptam, amit
 -mint jó pedagógus majd később is, olvasás, Chumish
 -szólam, főtörvény, történelmi fogalommal gazdagított.
 -Akkoriban, és még ma is, néha néha néha a kőri
 -által, és mindenki így nevelte - tanította, gyermekét
 -ahogyan akarta. Országba is szerettem volna én járnai
 -de időseim kőri példaként én is ottthon kaptam
 -minden okadást, ami, és voltam is tanító. Majd
 -Később a nyelvi iskolákba, felviteli vizsgák alapján
 -és tanítói területtel, és a kőri iskolákban jartam, és
 -még ma is, hisz a kőri, és a magyar tanításban.
 -Zöveg, és jók a kőri családok, ide jartam, és
 -ihet ide jartam, és engem is, és a kőri, és a kőri.
 -Itt kezdődik az igaz tanítás a kőri, és a kőri.
 -ben nem voltam, és a kőri, és a kőri, és a kőri.
 -sütemény, ahol a k. kőri, és a kőri, és a kőri.
 -otthon jartam, és a kőri, és a kőri, és a kőri.
 -Én tehát, hisz a kőri, és a kőri, és a kőri.
 -jartam az első osztályban, és a kőri, és a kőri.

Munk Gábor kézírata
 (HJA XIX-69-6-1-027)

kori emlékeinek leírásába. Két generációval és közel hatvan évvel korábban Munkácsi Bernát bírta rá apjukat, Avrahamot, hogy emlékeit írásba foglalja. Péter, folytatva a gyűjtés és megőrzés családi örökségét, a 89. évében járó nagyapját vette rá az írásra. Az eredmény terjedelmileg nem összemérhető: Gábor kézzel írt szövege egyetlen vonalas lap két felét tölti meg – épp, mint egy házi feladatként írt fogalmazás –, és a zárásban ígért „alkalmi” folytatás már el is maradt. Tartalmi szempontból azonban érdekes adalékokkal szolgál a két szöveg összevetése.

Gábor „rövidre szabott” emlékezése csupán tizenkét-tizenhárom éves koráig terjed, amikor a gimnáziumi tanulmányokat anyagi okokból félbehagyva, kereskedők mellett kezdett tanulni és dolgozni. Biztosak lehetünk benne, hogy Péter ennél átfogóbb élettörténet megírására biztatta. Talán azt az elmúlt világot igyekezett a nagyapa megörökíteni, amelyre ekkor már csak ő emlékezhetett. 1954-ben hat testvérének már egyike sem élt. Sőt a testvérek gyermekeinek, unokáinak egy része is a holokauszt áldozata lett, így Gáborra, a Kasztnervonat utasaként kivételes helyzetben lévő túlélőre még inkább ráhárult az emlékezés feladata.³⁵

Meir Avraham Munk visszaemlékezésében az 1868 utáni időszak már meglehetősen vázlatos: míg a születésétől 1868-ig tartó 38 évről írt emlékei bő 250 oldalt tesznek ki nyomtatott formában, addig az 1868-tól az emlékirat megírásáig tartó 30 évre mindössze 8 oldalt szánt.³⁶ Figyelme középpontjában üzleti

³⁵Munk Gábor és családjának 14 tagja menekülhetett el Svájcba 1944 júniusában az ún. Kasztnervonaton. Lásd Susan M. Papp: *The Life and Times of Ernő Munkácsi*. In: *Munkácsi Ernő: How It Happened: Documenting the Tragedy of Hungarian Jewry*. McGill-Queen's University Press, Toronto, 2018, lxix. o.

³⁶Meir Avraham Munk: *Életem története*, 277–284. o.

ügyei, anyagi helyzete és saját egészségi állapota áll. Ebből az időszakból szinte csak regisztrálja születő gyermekeit, majd a felnövekvő lányai kiházását, fiai pályáját, illetve ezekről is a család anyagi helyzetével kapcsolatban ír. Ami a jövedelemszerző tevékenységeket illeti, Meir Avraham szövege – érthetően – részletgazdagabb, több korszakot és tevékenységet említ.³⁷ Az 1873-as gazdasági válságig tartó időszakot gyarapodónak írja le, amelyben 1869-től a városi terménycsarnok egyik hites ügynöke volt, és pénzkölcsönzéssel is foglalkozott.³⁸ A válság bedöntötte a hitelezést, új kereseti módot kellett találnia, így újból társulásban gondolkodott. Korábban, 1864 és 1866 között közel három évig sógorával társulva kereskedett, aminek sógora halála vetett véget.³⁹ Az 1875-ben választott társat nem nevezi meg az emlékirat. Meir Avraham tőkéjét használva, a haszon feléért dolgozott az illető a falusiaktól felvásárolt termények közvetítő kereskedelmében. Az általa termelt haszon Meir Avrahamot illető része éveken át biztosította a család megélhetésének felét, a másik felét azonban Meir Avraham – hol hosszas betegsége miatt, hol más okból – csak évről évre fogyó tőkéje terhére tudta fedezni.⁴⁰ Ez volt tehát az oka Gábor gimnáziumi tanulmányai félbeszakadásának. Az apa azonban máshogy emlékezett a történetekre:

³⁷ A gazdaságtörténeti háttérhez jó bevezetést ad Michael K. Silber (ed.): *Jews in the Hungarian Economy, 1760–1945: Studies in Honor of Moshe Carmilly-Weinberger*. Magnes Press, Jerusalem, 1992.

³⁸ Meir Avraham Munk: *Életem történetei*, 278–279. o.

³⁹ Uo. 267. o. A sógorával kapcsolatban hangsúlyozza, hogy annak biztos magyar nyelvtudása nagy hasznukra vált mind a parasztokkal, mind a nemesekkel való üzletkötésben. Ő maga csak zsidókkal tudott megbízatosan tárgyalni. Elképzelhető, hogy ez a hátrány mutatkozott meg 1875 után is, amikor a társa sikeres volt, ő azonban nem.

⁴⁰ Uo. 281. o.

„Másik két fiam, Gábrriel és Mose nem akartak tanulni, ezért míg fiatalok voltak, üzletekbe adtam őket, és ők ez idő szerint neves kereskedők...”⁴¹

A gyerekek taníttatásáról az apa semmi részletet nem ír, így Gábor rövid visszaemlékezése is hiánypótló. A téma hiánya Meir Avraham Munknál igen különös annak fényében, hogy az oktatás kérdése számára, mint egykori tanító számára, mennyire fontos volt. Saját tanulmányait részletesen és – a haszkala szellemében – kritikusan mutatta be. Mint Gábor szavaiból kiderül, a kritikai szellem, az igényesség megmaradt gyermekei oktatásával kapcsolatban is, még arra is talált időt, hogy maga tanítsa őket: így még szembeötlőbb, hogy mindezt nem említi. Kevésbé feltűnő, de a hiányt mégis érdemes regisztrálnunk, hogy sem az apa, sem Gábor nem említi a jesivát mint továbbtanulási lehetőséget. Meir Avraham 14 és 21 éves kora között nyugat-magyarországi jesivákban tanult, tanítói, majd kereskedői pályájához ott gyűjtött szellemi tőkét.

Gábor háromévesen kezdett héderbe járni, az „alef-bészt látni és bemagolni”. A néhány szavas leírás arról tanúskodik, hogy Reinherz tanító nem változtatott a héderek 18. század végén – 19. század első felében is alkalmazott olvasástanítási módszerén: a nyomtatott imakönyvön tanította meg az egyes betűk alakjának felismerését, majd a betűk összeolvasását, mindezt héberül, azaz a gyerekek számára ismeretlen nyelven. A tanító nem használt szemléltető táblákat, kifejezetten oktatási célra készült olvasókönyvet sem, a gyerekekkel nem frontális oktatásban, hanem

⁴¹ Uo. 282. o.

egyeseivel foglalkozott.⁴² Az apa elégedetlensége – feltételezhetően – ennek a módszertani változatlanságnak szólt. A saját gyerekkorára visszaemlékezve is korszerűtlennek tartott módszerrel a gyerekei életében már szakítani kívánt.⁴³

Amit helyette nyújtott, az a mérsékelt ortodoxia és a zsidó felvilágosodás felfogását tükrözi. A chümüs/humas, vagyis Mózes öt könyvének mint a zsidó hagyomány legalapvetőbb szövegének olvasása, a vallási ismereteknek az eredeti szöveg tanulásán keresztül történő elsajátítása a felsorolásban az első helyen áll. A mérsékelt ortodoxia a 19. század második felében elfogadta a világi tanulmányokat, az állam által előírt közoktatás tudásanyagát, de a sorrendet döntőnek látta: először meg kell gyökerezni a Tórában, így a később elsajátított világi ismereteket már ennek tudatában fogja elsajátítani a gyermek. A vágyott óvoda ezért sem jöhetett szóba, hiszen az állami tanköteles kor eléréséig tartó éveket nagyjából a vallási ismeretek töltötték ki.

Az elemi iskolát, mai fogalmainkkal az alsó tagozatos éveket, Munk Gábor Auspitz Adolf államilag is elismert bizonyítványt adó magántanintézetében végezte. Auspitz Adolf (1836–1909) neve, pedagógiai munkássága szélesebb körben is ismert volt. A tanítás mellett irodalommal is foglalkozott, érdemeiért kitüntetésben (koronás arany érdemkereszt) részesült.⁴⁴ Tanulmányait a pozsonyi jesivában végezte, majd tanítói oklevelet is szerzett.

⁴²A hagyományos zsidó oktatás átfogó leírását lásd Isidore Fishman: *The History of Jewish Education in Central-Europe from the End of the 16th to the End of the 18th Century*. Goldston, London, 1944; Jacob Katz: *Hagyomány és válság. Zsidó társadalom a középkor végén. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 2005.*

⁴³Saját olvasástanulásának leírását lásd Meir Ávrahám Munk: *Életem története*, 47–48. o.

⁴⁴Ujvári Péter (szerk.): *Zsidó lexikon*, 70. o.

1. Munk Tini — 2. Munk Bernát — 3. Munk Adolffé Stein Sára k. — 4. Munk Gábor —
 5. Stein Cilli — 6. Munk Hermina

Munk Adolfné Stein Sára és négy gyermeke, Tini, Bernát, Gábor és Hermina látható, továbbá Sára féltestvére, Stein Cili. A képen nem szerepel Sára első házasságából született, ekkor 11 éves fia (Gedeon), aki mindössze háromnapos volt, amikor az apját elsodorta egy megáradt folyó. A szoptatási időszak végén Sára újra férjhez ment, a kisfiút pedig apai családja nevelte. A megözvegyülések és újraházasodások következtében nem volt ismeretlen a mozaikcsalád. Sára Mari nevű testvére is velük élt egy ideig a férjhezmenetele előtt, illetve megözvegyülve az újabb házasságig

Nagyváradon nyitott iskolája elemi és polgári iskolaként is nyilvánossági jogot szerzett, nyugdíjba vonulása után a neológ hitközség vette át az iskolát. Gábor megjegyzése, hogy a „jó nevű és jobb zsidó családok” járatták ide a gyerekeiket, az anyagi helyzeten túl a szemléletre is utal.

A vagyoni helyzeten és az iskoláztatáson túl Munk Gábor rövid visszaemlékezésének zárása még egy témát érint: a családi szerepeket. A családi összetartozás hangsúlyozására és a testvérek egymás iránti szeretetének és féltésének bemutatására azt az epizódot hozza fel, amikor ő – nagyjából tizenkét évesen – a város egyik legnagyobb cégénél, a Kurländer és Ullmann cégnél tanulva és dolgozva egy segédtől verést kapott. Ekkor a nála négy évvel idősebb Hermina segített intézkedni a sérelmet szenvedett testvére ügyében. Az anya, aki Gábor visszaemlékezésében mindvégig háttérben marad, és aki csak elszenvedője az anyagi nehézségeknek, nem szól bele sem az iskoláztatásba, sem ebbe az ügybe. Ugyanígy nem lép fel az apa vagy a legidősebb fiú, az 1878-ig még otthon élő Bernát sem. A népes család belső problémáit tehát a legidősebb leány kezeli. Ez az epizód magyarázatot ad a genealógiai kötet megjegyzésére, miszerint az apjuk „a család anyjának/מאמע דער פֿאַמיליע/” hívta Herminát.⁴⁵

Herminának saját gyermeke nem született, Lövy Vilmos kereskedővel kötött házassága gyermektelen maradt. De testvérei gyermekei, unokái és dédunokái között a következő generációkban is találunk olyan nőket, asszonyokat, akik kiérdemelheték volna „a család anyja” megnevezést. Nemcsak apákról fiakra, anyákról lányokra is szállott tehát a családi elhivatottság.

⁴⁵Munkácsi Bernát/Munkácsi Ernő (átdolg.): *A nyitrai, nagyváradai és budapesti Munk-család, valamint a nyitrai, nagytapolcsányi, balasgyarmati, nagykanizsai, szentesi és budapesti Felsenburg-család genealógiája*, 12. o.